

VĒLYVŪJŲ VIDURAMŽIŲ EUROPA IR LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĒS VISUOMENĒS IR KULTŪROS RAIDA XIV–XVI AMŖIUJE

Rimvydas Petrauskas

Docentas, daktaras
Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto
Senovės ir vidurinių amŖių istorijos katedra
El. paštas: rimpet@takas.lt

Pastarųjų dešimtmečių visuomenės diskusijoms Lietuvos stojimo į Europos Sąjungą „grįžimo į Europą“ ar „tilto tarp Rytų ir Vakarų“ temomis nemažą įtaką daro ir istorinių paralelių paieškos. Istorikai ir politologai, aptardami Lietuvos vietą Europoje, gausiai sėmėsi pavyzdžių iš senesnės ar naujesnės Lietuvos istorijos, mėgindami šioje tradicijoje atpažinti europinių tradicijų kontūrus ir nusakyti istorinės raidos tęstinumo ar diskontinuiteto apraiškas. Šiose diskusijoje buvo naujai aktualinta ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) praeitis¹. Kalbant apie „Lietuvą Europoje“ istoriniuose tyrimuose ir publicistikoje paprastai vyrauja lietuviška tematika ir aktualijos, o Europa neretai traktuojama kaip savotiška duotybė, nemėginant atidžiau panagrinėti LDK ir Europos raidos tendencijų atskirais istorijos laikotarpiais. Kita vertus, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė kartais vertinama ir kaip savitas civilizacinis fenomenas,

teigiant, kad jos atžvilgiu taikyti įprastus Europos istorijos periodizavimo kriterijus (kurie, kaip žinoma, ir taip yra sąlyginiai) bei klasikinę trinarę schemą (Antika–Viduramžiai–Naujieji laikai) yra sudėtinga². Nekelia abejonių, kad LDK išgyveno gana savitą istoriją, tačiau turbūt akivaizdu, kad kiekvienas istorinis regionas visuomet išsiskiria daugiau ar mažiau savaimingais raidos ypatumais. „Prasilenkiantys socialinės raidos ritmai“, „priartėjanti ir nutolstanti civilizacija“, pagaliau Reinharto Kosellecko taip sėkmingai apibendrintas „vienalaikiškumas vienalaikiškume“³ – visos šios metaforos apie istorijos judėjimą „skirtingais greičiais“ gali kuo puikiausiai iliustruoti LDK istoriją.

Šiame straipsnyje XIV–XVI a. pradžios LDK istorija nagrinėjama kaip vėlyvųjų Viduramžių Europos dalis, suvokiant tokios

¹ Plg. *Gudavičius E.* Lietuvos europėjimo kelias: istorinės studijos. Vilnius, 2002; Europos idėja Lietuvoje: istorija ir dabartis / Sud. D. Staliūnas. Vilnius, 2002, p. 17–32; Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo „dalybos“ / Sud. A. Bumblauskas, Š. Liekis ir G. Potašenko. Vilnius, 2008.

² Į svarbiausias LDK ir Viduramžių Europos chronologinio ir dalykinio gretinimo problemas pagrįstai dėmesį atkreipia Alfredas Bumblauskas, vietoj „Lietuvos Viduramžių“ siūlydamas vartoti „Lietuvos europėjimo“ kategoriją (*Bumblauskas A.* Senosios Lietuvos istorija 1009–1795. Vilnius, 2005, p. 140).

³ *Koselleck R.* Moderne Sozialgeschichte und historische Zeiten // Theorie der modernen Geschichtsschreibung. Frankfurt am Main, 1987, S. 173–190.

istorinės projekcijos problemas: chronologines („kada prasideda ir kada baigiasi“), geografines (pagoniškos / katalikiškos ir stačiatikiškos LDK dualizmas), socialines politines (visuomenės raidos ir valstybinės organizacijos formų skirtumai). Vis dėlto žvelgiant į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę vėlyvųjų Viduramžių Europos civilizacijos sklaidos kontekste atsiveria reikšmingi jos raidos bruožai, nes XIII–XVI a. Lietuvos visuomenė ir valstybė formavosi ir rutuliojosi perimdama bei plėtodama Europos visuomenės bruožus. Ir taip buvo nuo pat šios istorijos pradžios: juk tik šios krikščioniškos civilizacijos sklaidos kontekste galima įvertinti valstybinio darinio tapumą ir kartu „Lietuvos“ istoriškumo genezę. Lietuvos Karalystė Mindaugo laikais ir vėlesnė Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė kūrėsi glaudžiai bendraudama su gretimais krikščioniškos civilizacijos kraštais⁴. Tai, kad LDK branduolys ir politinio elito dauguma ilgą laiką išliko pagoniška, nulėmė tam tikras specifines tendencijas (rašto kultūros stoka, valstybinių struktūrų neišplėtojimas ir pan.), tačiau nenutraukė užsimezgiusių politinių ir socialinių ryšių. XIII a. „užgriebta“ krikščioniškos civilizacijos, Lietuva iš šios civilizacijos nebeišnyko. Per visą „pagonišką“ ar „ikikrikščionišką“ XIII a. pabaigos ir XIV a. Lietuvos istorijos laikotarpį regime nuolatinę civilizacinę įtaką šalies politinei struktūrai, ekonomikai, kilmingųjų pasaulėžiūrai, o krikščioniškos Europos kraštuose – stiprėjantį interesą tolimu, bet vis dažniau

⁴ Lietuvos valstybės susikūrimas europiniame kontekste / Sud. R. Petrauskas. Vilnius, 2008. Plg. klasikine ir aktualumo nepraradusią studiją: *Łowmiański H.* Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego. T. 1–2. Wilno, 1931–1932.

pasiekiamu civilizacijos pakraščiu. Todėl istoriškai kintantis LDK ir vėlyvųjų Viduramžių Europos santykis yra svarbi istorinė problema. Suprantama, kad šis straipsnis negali pretenduoti į išsamų šios sudėtingos daugiabriaunės problemos išnagrinėjimą. Straipsnio tikslas yra veikiau pagrįsti tokio lyginamojo požiūrio svarbą ir pateikti keltą metodologinių pastabų.

Universalus krikščioniškųjų Viduramžių epochos pobūdis lemia, kad šio laikotarpio problemų negalima analizuoti pasitelkus nacionalinę istoriją ar istoriografiją. Todėl vienas pagrindinių medievistikos metodų yra lyginamasis (komparatyvinis), skirtas tiek vienalaikių procesų Vakarų Europoje ir LDK palyginimui, tiek tipologiniam (asimetriniam) nevienalaikių reiškinių sugretinimui⁵. Lietuvos istoriografijoje europinė vieno ar kito proceso kontekstualizacija dar netapo savaime suprantamu uždaviniu, nors jau tarpukaryje pasirodė Juozapo Stakausko, Zenono Ivinskio ir kai kurių kitų tyrinėtojų raginimų neapsiriboti LDK geografija⁶. Jau pats bendriausias

⁵ Komparatyvinio požiūrio būtinybė medievistiniuose tyrimuose pabrėžiama: *Bloch M.* Toward a Comparative History of European Societies // *Enterprise and Secular Change. Readings in Economic History* / Ed. by F. C. Land and J. C. Riemersma. Homewood, IL, 1953, p. 494–521; *Borgolte M.* Europos lyginamosios medievistikos būklė ir perspektyvos // Lietuvos istorijos metraštinė 2003/1. Vilnius, 2004, p. 135–147. LDK istorijos problemų analizė lyginamosios sociologijos ir politologijos požiūriu: *Norkus Z.* Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė lyginamosios istorinės imperijų sociologijos ir tarptautinių santykių teorijos retrospektyvoje // *Politologija*. 2007, Nr. 1, p. 3–78; *jo paties.* Ar Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė buvo federacija? // *Lietuvos istorijos studijos*. 2008, t. 22, p. 9–38.

⁶ *Stakauskas J.* Lietuva ir Vakarų Europa XIII-me amžiuje. Kaunas, 1934 (2 leid. – Vilnius, 2004); *Ivinskis Z.* Krikščioniškosios Vakarų Europos santykiai su pagoniškąja Lietuva. Kaunas, 1933 [atspaudas iš Athenaeum. 1933, t. 4]; *jo paties.* Senosios Lietuvos vaidmuo Europos istorijoje // *Židinyns*. 1936, Nr. 5–6.

palyginimas atskleidžia struktūrinį Vakarų Europos ir Lietuvos nevienalaikiškumą vėlyvaisiais Viduramžiais, kai europinės socialinės ir kultūrinės įtakos reikėsi kitokios struktūros LDK visuomenėje. Tam tikrais aspektais XIII–XV a. lietuvių visuomenė buvo panaši į ankstyvųjų ir brandžiųjų Viduramžių Vakarų Europos kraštų visuomenes, todėl galima pastarųjų struktūrą lyginti su lietuvių socialine struktūra. Palyginimo tikslas yra ne tik atskleisti vakarietiškos civilizacijos plitimą LDK, bet ir atpažinti regioninį jos savitumą. Viena LDK skirtingumo priežasčių buvo konfesinis, kalbinis ir tautinis nevienodumas – katalikiško valstybės branduolio ir stačiatikiškų bizantiškai civilizacijai priklausančių rusėnų žemių derinys. Šia prasme gali būti įdomu LDK palyginti su kitais periferiniais ir daugiakultūriais Europos kraštais – pavyzdžiui, Vengrija ar Ispanija ir Portugalija. Tai, kad tam tikri šių kraštų panašumai buvo reflektuoti jau tais laikais, liudija 1412 m. gegužės 1 d. didžiojo kunigaikščio Vytauto Kaune rašytas laiškas Kastilijos infantui Fernandui, kuriame užsimenama apie „tolimose pasaulio srityse“ gyvenančių šalių bendrumą kovojant su tikėjimo priešais⁷.

Komparatyvistikos požiūriu viena sėkmingiausių Lietuvos istoriografijoje yra „vėlavimo teorija“, kuri aiškina vėluojančio LDK pritaipimo prie besiklostančios europinės socialinės ir kultūrinės tvarkos eigą ir padarinius⁸. Ši teorija davė daugybę vertinimų įžvalgų ir leido geriau suvokti LDK istorinės raidos ypatybes. Vis dėlto ji, kaip ir vi-

šos apibendrinančios teorijos, yra nepakankama labiau diferencijuotam ir dinamiškam požiūriui į socialinių bei kultūros reiškinį sklaidą. Šalia „vėlavimo“, „įtakų“, „veiksmų“ reikia ir tokių kategorijų kaip „apsikeitimas idėjomis“ arba „visuomeninių ir kultūrinių normų transferas“, „pavyzdžių ar modelių adaptacija“ ir pan. Istoriografijoje vis dar vyrauja požiūris, kad įvairių įtakų (lenkų, rusų, Vokiečių ordino, čekų ir pan.) atskyrimas gali padėti geriau suprasti sociokultūrinius procesus. Tačiau kritiškai pažvelgę į konkrečius tokių studijų rezultatus, juose nerasime daug įtikinamų išvadų⁹. Istoriniams tyrimams didesnę įtaką darė bendresnė Edvardo Gudavičiaus istoriografinė lenkų veiksmo reikšmės LDK europėjimo genezėje koncepcija¹⁰. Prie metodologinės „įtakų“ problemos vėliau dar grįšiu ir iliustruosiu konkrečiais pavyzdžiais, čia gi pakaks pasakyti, kad socialinių ir kultūrinių normų sklaida vyko labai įvairiais būdais – žmonių ir knygų judėjimu (atvykėliai kunigai ir teisininkai, rankraštinės knygos), asmeniniais ryšiais, komunikacija pasienio regione¹¹ (pasienis kaip intensyvios kultūrinės komunikacijos zona). Aišku, ta sklaida turėjo pagrindines kryptis ar tendencijas, bet

⁹ Pavyzdžiui, rusų ar Vokiečių ordino įtakos ankstyvosios LDK socialinei ir politinei struktūrai tyrimai: *Ochmanski J.* Rusiškojo modelio įtaka Lietuvos valstybės organizacijai XIV–XV a. // *Jo paties. Senoji Lietuva.* Vilnius, 1996, p. 88–96; *Kamieniecki W.* Rozwój własności na Litwie w dobie przed I Statutem // *Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział historyczno-filozoficzny.* 1914, t. 57. Plg. vienakrypčių įtakų ieškojimų kritiką: *Dubonis A.* Kaimyninių kraštų įtakos Lietuvos valstybės formavimosi laikotarpiu // Lietuvos valstybės susikūrimas europiniame kontekste (kaip 4 nuor.), p. 74–96.

¹⁰ Plg. atitinkamus straipsnius cituotame rinkinyje: *Gudavičius E.* Lietuvos europėjimo keliais (kaip 1 nuor.).

¹¹ Pavyzdžiui, Palenkės reikšmė LDK istorijoje: *Maroszek J.* Pogranicze Litwy i Korony w planach króla Zygmunta Augusta. Z historii dziejów realizacji myśli monarszej między Niemnem a Narwią. Białystok, 2001.

⁷ *Rowell S. C.* Du Europos pakraščiai: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir ispanų karalysčių ryšiai 1411–1412 ir 1434 m. tekstuose // Lietuvos istorijos metraštis 2003/1. Vilnius, 2004, p. 149–188 (čia p. 171–172).

⁸ Konceptualiausiai ši teorija išplėtotą: *Gudavičius E.* Lietuvos europėjimo keliais (kaip 1 nuor.).

visuomet buvo daugiasluoksnė ir daugialypė. Be to, kultūrinė sąveika visuomet yra abipusė. Kraštas, skleidžiantis kitam tam tikras įtakas, neišvengiamai keičiasi ir pats. Todėl lyginamasis aspektas leidžia atpažinti ne tik „vėluojančios“ valstybės ir visuomenės adaptacinius procesus, bet ir vienalaikių reiškinių, vykstančių skirtinguose Europos regionuose, susipynimą. Taigi ryškėja viso to kultūrinio komplekso, iš kurio sėmė, bet į kurį ir ką nors įnešė visi Europos kraštai, taip pat Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, kontūrai ir turinys.

Kita svarbi metodologinė prieiga yra susijusi su sąvokų istorija. Vertinant skirtingų šalių istoriografijas, į akis krinta nevienodos tų pačių istorinių terminų reikšmės arba, priešingai, skirtingas panašių ar analogiškų reiškinių įvardijimas. Iš dalies tokius skirtumus lemia įvairių kraštų socialinės raidos ypatybės, tačiau ne mažesnę vaidmenį vaidina ir istoriografijos tradicija. Todėl vienas istorinės komparatystikos pasiekimų yra reikalavimas pažinti kuo platesnį aktualių istoriografijų diapazoną ir taip sudaryti prielaidas adekvačiam moksliniam dialogui. Į sąvokų pažinimą orientuota medievistinė metodologinė kryptis tiria atskirų istorinių sąvokų semantinį lauką, kintančias žodžių reikšmes ir taip padeda išvengti nesupratimų, kuriuos gali sukelti pernelyg laisvas vienu ar kitu terminu vartojimas ar vertimas.

Pagaliau dar vienas universalus tyrimo metodas yra prozopografinis, padedantis sisteminti medžiagą apie socialiniuose, politiniuose ar kultūriniuose procesuose veikiančius žmones. Būtent prozopografinis tyrimas¹² nutiesia sąsajas tarp pavienių ir

dažnai iš pirmo žvilgsnio menkai tarpusavyje susijusių faktų ir įkelia juos į tam tikrą socialinį kontekstą. Tiriant atskirų asmenų likimus, ieškant jų tarpusavio ryšių, interpretuojant pasirodymą įvairiose situacijose, galima formuluoti bendresnes išvadas apie vienos ar kitos socialinės grupės padėtį ir sukurti savotišką jos „kolektyvinę biografiją“: kunigaikščių ir bajorų, pirklių, kunigų, raštininkų, notarų, dvaro personalo. Nagrinėjant (kad ir negausius) istorinius duomenis apie senosios Lietuvos gyventojus, čia ilgesniam ar trumpesniam laikui pasirodančius svetimšalius arba į užsienio kraštus išvykusių lietuvių likimus¹³, galima geriau išsivaizduoti kelius, kuriais į Lietuvą ėjo naujos socialinio ar kultūrinio gyvenimo formos. Lietuvos istoriografijoje per mažai dėmesio sulaukė ankstyvojo „viduramžiško“ valstybingumo kitoniškumo, palyginti su institucine naujųjų laikų valstybe, problema. XIII a.–XV a. pradžios Lietuvos valstybė funkcionavo ne kaip institucijų valdoma teritorinė valstybė, bet kaip žmonių tarpusavio ryšių pagrindu kuriamas politinis darinys¹⁴. Ir apskritai ikimoderno laikotarpiu „žmogiškasis faktorius“ buvo fundamentalesnis nei biurokratinėje Naujųjų laikų santvarkoje (giminystės ryšiai ir kilmės reikšmė aristokratinėje visuomenė-

¹³ Tokių tyrimų pavyzdžiai iš XIV–XV a. LDK istorijos: Rowell S. C. Pious Princesses or the Daughters of Belial: Pagan Lithuanian Dinastic Diplomacy 1279–1423 // *Medieval Prosopography*. 1994, vol. 15, p. 3–80; *Szybkowski S.* Polish Staff as a Social Group in the Chancery of Grand Duke Witold // *Quaestiones Medii Aevi Novae*. 1998, t. 3, p. 75–94; *Petrauskas R.* Didžiojo kunigaikščio institucinio dvaro susiformavimas Lietuvoje (XIV a. pabaigoje–XV a. viduryje) // Lietuvos istorijos metraštis 2005/1. Vilnius, 2006, p. 5–38.

¹⁴ Plačiau žr. *Petrauskas R.* Ankstyvosios valstybinės struktūros Lietuvoje XIII amžiuje–XV amžiaus pradžioje // Lietuvos istorijos studijos. 2005, t. 16, p. 19–30.

¹² Stone L. *Prosopography* // *Dedalus*. Winter 1971, p. 46–79; *Prosopographie als Sozialgeschichte?* München, 1978.

je, mecenatystės vaidmuo mene, asmeniniai kontaktai prekyboje ir t. t.). Todėl vieną ar kitą to meto problemą tirti metodologiškai verta pradėti ne tiek nuo institucijų ar struktūrų, kiek nuo asmenų. Vėlyvieji Viduramžiai kaip tik žymėjo procesų, kurie savo vidine struktūra ganėtinai įvairius ir menkai institucionalizuotus Europos kraštus ilgainiui atves prie pakankamai unifikuotos Naujųjų laikų institucinės valstybės santvarkos, pradžia.

***

Pati sąvoka suponuoja, kad Viduramžiai¹⁵ kilo iš jų raidą daugiausia lėmusios Antikos. Tokiu atveju ši sąvoka griežtąja prasme gali būti taikoma tik Romos imperijos tiesioginę įtaką pajutusiai Vakarų Europos daliai, kurioje per visus Viduramžius buvo vartojama lotyniškoji kultūra ir šitaip tapo įmanomas Renesansas (-ai). Tačiau plintanti lotyniškos Europos Viduramžių civilizacija apėmė daugelį Vidurio Rytų ir Šiaurės Europos regionų, priėmusių katalikišką krikštą ir perėmusių lotyniškąją kultūrą¹⁶. XIII a. ši civilizacija ėmė skverbtis ir į Lietuvą¹⁷. Mindaugo krikštas ir vaini-

¹⁵ Sąvokos raida ir turinys: *Huizinga J. Zur Geschichte des Begriffs Mittelalter, jo paties. Geschichte und Kultur. Stuttgart, 1954, S. 213–222; Voss J. Das Mittelalter im historischen Denken Frankreichs. Untersuchungen zur Geschichte des Mittelalterbegriffs und der Mittelalterbewertung von der zweiten Hälfte des 16. bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts. München, 1972; Goetz H.-W. Moderne Mediävistik. Stand und Perspektiven der Mittelalterforschung. Darmstadt, 1999. Žinoma, čia ne vieta leistis į komplikuotus ginčus dėl Viduramžių sąvokos prasmingumo.*

¹⁶ *Fried J. Die Formierung Europas 840–1046. München, 1991.*

¹⁷ Žr. plačiau *Petrauskas R. Viduramžiai // Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai. Vilnius, 2001, p. 753–762. Taip pat žr. Kiaupienė J. XVI a. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: viduramžiai ar ankstyvieji Naujieji laikai? // jos pačios. „Mes, Lietuva“. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorija XVI a. (viešasis ir privatus gyvenimas). Vilnius, 2003,*

kavimas, lotyniškieji dokumentai, valdovo antspaudas leidžia išvėlyti Viduramžių civilizacijos pradmenis. Lietuva yra ypač būdingas „nevienalaikiškumo“ modelio pavyzdys. Patekusi į Europos lotyniškąją civilizaciją brandžiujų (iš dalies vėlyvųjų) Viduramžių laikais, ji neturėjo galimybės nueiti viso logiško kultūros brandinimo kelio ir turėjo perimti jau susiformavusios kultūros elementus. O jos socialinė struktūra daugeliu atžvilgių buvo panaši į ankstyvųjų Viduramžių visuomenių struktūrą.

Bandant LDK suvokti vėlyvųjų Viduramžių Vakarų ir Vidurio Rytų Europos raidos kontekste, svarbu atkreipti dėmesį į tai, nuo kada ir kiek LDK pradeda reikštis bendrieji šios epochos reiškiniai – monarchinės ideologijos formavimasis ir šalies teritorijos „isisavinimas“, naujasis apgyvendinimas (vidinė kolonizacija), krikščioniškos riterijos samprata kaip kilmingųjų ideologija, luomų idėja ir luominiai susirinkimai, miesto ir kaimo savivalda, naujasis pamaldumas ir reformų sąjūdžiai, kultūrinė įtampa tarp raštijos tautinėmis kalbomis plitimo ir lotyniškosios kultūros renesanso. Kokios buvo šios recepcijos kryptys? Kaip giliai jos keitė LDK visuomenės gyvenimą? Bet kartu – kaip perimami socialiniai ir kultūriniai fenomenai transformavosi LDK teritorijoje, kokie pastebimi analogiškų struktūrų raidos skirtumai?

Šiuolaikinės medievistikos periodizacijos modeliuose ypatingas vaidmuo priskiriamas XII ir XIII a. prasidėjusiai visuomenės transformacijai Europoje¹⁸. Tiesa,

p. 26–37. Archeologinė perspektyva: *Zabiela G. Viduramžių archeologija Lietuvoje // Lituanistika. 2001, Nr. 3, p. 20–30; Kuncevičius A. Lietuvos viduramžių archeologija. Vilnius, 2005.*

¹⁸ Čia ir toliau iš gausios medievistinės literatūros cituojami tik aktualesni ir naujesni darbai: *States and Rulers in Later Medieval Europe / Ed. by B. Guenée and*

pirmasis svarbus lūžis Europos istorijoje po Karolingų laikų įvyko dar X–XI a. Tuo metu lotyniškoji Europa galutinai atsiskyrė nuo Bizantijos, prie tos Europos prisijungė Skandinavijos ir Vidurio Rytų Europos šalys, taip sukurdamos „naujosios Europos“ darinius šalia „senosios“ postkarolingiškosios, antikinės civilizacijos tradiciją plėtojusios Vakarų Europos. Svarbūs pokyčiai vyko ir „senosios Europos“ vidaus gyvenime: feodalinės tvarkos kaip vyraujančios socialinio gyvenimo formos ištvirtinimas, luomų diferenciacija, žemėvaldos konsolidacija ir pilies fenomeno atsiradimas, riterių kultūra, naujos technologijos žemės ūkyje (ariamasis plūgas, trilaukė sėjomaina, vandens ir vėjo malūnai), naujų žemės plotų įdirbimas (vidinė kolonizacija), miestų autonomija ir savivaldos pradžia, Romos teisės recepcija, rašto kultūros plitimas. Nuo šio laiko prasideda tai, ką galima vadinti lotyniškosios Europos ekspansija: politinė (kryžiaus žygiai Pirėnuose ir Šventojoje Žemėje, o netrukus ir dar keliomis kryptimis), ekonominė (pagrindinių prekybos kelių perkėlimas į Vakarų Europą), kultūrinė (lotynų kalbos ir su ja susijusios kultūrinės tradicijos ištvirtinimas)¹⁹.

J. Vale. Oxford, 1988; Europa im späten Mittelalter. Politik – Gesellschaft – Kultur / Hrsg. von R. C. Schwinges, Ch. Hesse, P. Moraw. München, 2006; *Czaja R., Dygo M., Gawlas S., Myśliwski G., Ozóg K.* Ziemie polskie wobec Zachodu. Studia nad rozwojem średniowiecznej Europy / Red. S. Gawlas. Warszawa, 2006. Taip pat žr.: *Ле Гоффе Ж.* С небес на землю (Перемены в системе ценностных ориентаций на христианском Западе XII–XIII вв.) // *Одиссей. Человек в истории*. Москва, 1992, с. 25–44; *Epstein S. R.* Regional fairs, institutional innovation, and economic growth in Late Medieval Europe // *The Economic History Review*. 1994, vol. 47, p. 459–482.

¹⁹ *Bloch M.* La société féodale. T. 1–2. Paris, 1939–1940; *Bartlett R.* The making of Europe. Conquest, colonization and cultural change. London, 1993, p. 950–1350; *Borgolte M.* Europa entdeckt seine Vielfalt 1050–1250 (Handbuch der Geschichte Europas. Bd. 3). Stuttgart, 2002.

Vėlyvaisiais Viduramžiais politinių ir socialinių permainų apimta lotyniškoji Europa iš esmės pasiekė savo geografinės plėtos ribas (Suomijos, Prūsijos, Livonijos, Lietuvos krikščioninimo pradžia). Nors sienos Europos viduje nenustojo keistis, krikščionių pasaulis nuo to laiko nepakitė. Kolonijinė ekspansija dar buvo ateities reikalas. Išnyko ir išorinė grėsmė Europai. Paskutinieji ilgą laiką Europą varginę klajoklių antpuoliai (mongolų XIII a. viduryje) Vakarų Europos jau nepasiekė, o vėlesnė turkų ekspansija grėsė tik pietinei jos daliai. Tuo metu galutinai susiformavo pagrindiniai Europos regionai – Vakarų Europa, Vidurio Rytų Europa, Pirėnų pusiasalis, Skandinavija. Šiuose regionuose pastebimi socialiniai ir kultūriniai skirtumai, tačiau ne tokie esminiai, kad šių regionų nebūtų galima laikyti vienos civilizacijos dalimi. Tiesa, buvo nemažai išskirtinių paribio teritorijų (Pietų Italija, arabų tebevaldoma Ispanijos dalis, pagoniška Lietuva, Transilvanija), tačiau daugelis bendraeuropinių procesų pamažu apėmė ir jas.

Pagrindiniai Europoje vykę pokyčiai vėlyvaisiais Viduramžiais buvo valstybių centralizacija (tautinės teritorinės monarchijos), socialinė stabilizacija (luomų konsolidacija ir atstovavimo luomų susirinkimuose užuomazgos)²⁰, naujojo apgyvendinimo / vidinės kolonizacijos pabaiga (ypač Vidurio Rytų Europoje ir Skandinavijoje)²¹,

²⁰ Nobilities in Central and Eastern Europe: Kinship, Property and Privilege / Ed. by J. M. Bak. Budapest, 1994; *Rösener W.* Valstiečiai Europos istorijoje. Vilnius, 2000; *Hechberger W.* Adel, Ministerialität und Rittertum im Mittelalter. München, 2004; *Blockmans W. A.* Typology of Representative Institutions in Late Medieval Europe // *Journal of Medieval History*. 1978, vol. 4, p. 189–215.

²¹ *Körmeny A.* Melioratio terrae. Vergleichende Untersuchung über die Siedlungsbewegung im östlichen

miestų (savivaldos) ir prekybos plėtojimas²², mokymo ir dvasingumo permainos (universitetas ir scholastika, elgetaujantieji vienuolių ordinai, naujasis pamaldumas / *devotio moderna*), savimonės individualizacija (portretinio žanro atsiradimas mene bei autobiografinio – literatūroje)²³. Svarbu buvo tai, kad daugelis šių naujovių Europoje atsirado vienu metu. Tai, kas anksčiau siejo tik siaurą kultūrinį ir iš dalies politinį skirtingų Europos kraštų elitą (lotynų kalba kaip Bažnyčios, kultūros ir administracijos kalba, tarpdinastinės vedybos), nuo šiol tampa kur kas platesnis socialinis vyksmas. Europos regionų bendravimas tapo intensyvesnis: tarptautiniai kilmingųjų ir miestiečių kelionių maršrutai stiprino tarpusavio ryšius ir kėlė priklausymo vieningam kilmingųjų ar miestiečių pasauliui pojūtį. Tai pasireiškė valdovų dvarų ir miestų sudėties, taip pat matrimoninių ryšių internacionalizacija, bendros kilmės teorijomis. Keliones lengvino atsirandanti viduramžiškų „pasų“ (garantinių ar rekomendacinių laiškų) sistema²⁴, o keitimąsi idėjomis skatino knygų perrašymo kultūros intensyvėjimas, jų atpigimas ir raštingų žmonių skaičiaus didėjimas.

Mitteleuropa im 13.–14. Jahrhundert. Poznań, 1995; *Historiographical approaches to medieval colonization of East Central Europe. A comparative analysis against the background of other European inter-ethnic colonization processes in the Middle Ages* / Ed. by J. M. Piskorski. New York, 2002.

²² Bogucka M. The towns of east-central Europe from the 14th to the 17th century // *East-Central Europe in transition: from the 14th to the 17th century* / Ed. by A. Maćzak, H. Samsonowicz, P. Burke. Cambridge, 1985; Lück H. *Sachsenspiegel und Magdeburger Recht. Europäische Dimensionen zweier mitteleuropäischer Rechtsquellen*. Hamburg, 1998; *European cities of Magdeburg law. Tradition, heritage, identity*. Kraków, 2007.

²³ Gurevič A. *Individas Viduramžių Europoje*. Vilnius, 1999.

²⁴ Groebner V. *Der Schein der Person. Steckbrief, Ausweis und Kontrolle im Mittelalter*. München, 2004.

Vis dėlto, nepaisant politinės stabilizacijos ir kultūrinių permainų, XIV šimtmetis buvo krizės amžius²⁵. Krizę sukėlė pasikeitusi ekonominė konjunktūra ir Didysis maras²⁶. XIII a. pabaigoje Vakarų Europoje baigėsi vidinė kolonizacija ir prasidėjo atvirksčias procesas – dirbamos žemės apleidimas. Tai buvo tam tikra prasme šalutinis ankstesnio pakilimo padarinys. Daugėjant gyventojų, didesni žemės plotai suskilo į smulkius ūkius, kurių savininkai nuskurdo. O 1347–1348 m. iš Rytų į Europą atėjo maro epidemija. Pradėjo masiškai nykti gyvenvietės, valstiečiai kėlėsi į miestus, kur po epidemijos buvo jaučiamas darbo jėgos trūkumas. Agrarinė krizė labai sumažino žemvaldžių pajamas. Ypač nukentėjo mažesnius dvarus valdę smulkieji bajorai. O didesnėmis valdomis disponavę teritoriniai kunigaikščiai nebuvo taip priklausomi nuo valstiečių įmokų (nemažą dalį savo pajamų jie gaudavo iš muitų ir miestų mokesčių), todėl ekonominė krizė juo palietė kur kas mažiau.

Demografinė krizė Europoje gana greitai buvo įveikta, tačiau iškilė nemažai naujų iššūkių. XIV a. išmirė bent kelios tradicinės dinastijos (Šventosios Romos imperijoje Štaufenai, Prancūzijoje Kapetingai, Čekijoje Pšemislai, Vengrijoje Arpadai, Lenkijoje Piastai), o tai lėmė politinių jėgų persigrupavimą²⁷. Politinio atskirumo lai-

---

²⁵ Įvairūs jos aspektai nagrinėjami: Europa 1400. *Die Krise des Spätmittelalters* / Hrg. von F. Seibt und W. Eberhard. Stuttgart, 1984.

²⁶ Bergdolt K. *Der Schwarze Tod in Europa. Die Große Pest und das Ende des Mittelalters*. München, 1995.

²⁷ Gawlas S. *Monarchien und Stände in den Ländern Mitteleuropas an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit // Ostmitteleuropa im 14.–17. Jahrhundert – eine Region oder Region der Regionen* / Red. M. Dygo, S. Gawlas, H. Grala. Warszawa, 2003, p. 21–40.

kais atgijo unijų paieškos: Vidurio Rytų Europa jau kurį laiką gyveno tokioje situacijoje (Čekija imperijos sudėtyje, Vengrijos ir Lenkijos, vėliau Lenkijos ir Lietuvos dinastinės unijos), 1397 m. Kalmaro unija panašią struktūrą bandyta sukurti Skandinavijoje. Lig tol politinį universalumą užtikrinančios ir tautinėmis ribomis savęs nesaistančios politinės galios (Romos popiežius ir Šv. Romos imperatorius) taip pat išgyveno krizę. „Avinjono nelaisvė“ (1309–1378) trukdė popiežiams vykdyti aktyvią plačiąją politiką, o vėliau prisidėjo Bažnyčios skilimas ir naujų reformatoriškų judėjimų plitimas (Džonas Viklifas, husitai). Šventosios Romos imperijoje įsitvirtinęs valdovo rinkimo principas siaurino atskirų imperatorių interesus ir skatino juos spręsti visų pirma savo dinastijų (Liuksemburgų, Habsburgų, Vitelsbachų) reikalus. Anglija ir Prancūzija įšivėlė į ilgąjį Šimtametį karą (1337–1453), vis dar nesuvienytos ispanų karalystės niekaip negalėjo užbaigti Rekonkistos Pirėnuose, o Apeninuose vis labiau didėjo skirtumai tarp Šiaurės ir Pietų.

Tačiau vėlyvųjų Viduramžių krizė turėjo ir kitą pusę. Krizė ilgainiui pagerino Vakarų Europos valstiečių padėtį. Dėl valstiečių konkuruojantys žemės savininkai turėjo jiems suteikti vis daugiau nuolaidų. Kai kurie gyventojai įsiliejo į migracinį srautą, kurį sukėlė Vidurio Rytų Europos ar Pirėnų pusiasalio ir Skandinavijos teritorijų apgyvendinimas. Todėl šio laikotarpio pabaigoje agrariniai santykiai vakarinėje Europos dalyje tapo laisvesni. Kitaip buvo Vidurio Rytų ir Pirėnų pusiasalio regionuose. Juose nepastebima gilesnės ekonominės ir demografinės krizės požymių, o kiek vėliau atsigauanti Vakarų ekonomika atvėrė naują

galimybių įsitraukti į prekybinius mainus. Tai savo ruožtu skatino didinti produkcijos eksportui gamybą ir stiprinti valstiečių įbaudžiavinimą. Todėl nuo šio laikotarpio vis labiau ryškėjo Vakarų ir Vidurio Rytų Europos socialinės ir ekonominės raidos tendencijų išsiskyrimas²⁸.

Ypač svarbūs pokyčiai vyko „valstybinio“ lygmeniu. Ekonominis feodalų nusilpimas lėmė stambių siuzerenų stiprėjimą, o tai vedė valstybių centralizacijos link. Nepaisant tam tikrų raidos bendrybių, tai nebuvo homogeniškas procesas. Prancūzijoje, Anglijoje, Ispanijoje valdžią sustiprino viešpataujančios dinastijos, o Vokietijoje ir Italijoje įsitvirtino teritoriniai kunigaikščiai. Kai kuriuose regionuose miestams pavyko sukurti stiprias, valstybių ribas peržengusias sąjungas (pavyzdžiui, Hanzos sąjunga Šiaurės Rytų Europoje) arba atsirado politinę valdžią turinčių miestų tipas (Šiaurės Italijos miestai, iš dalies prie jų galima priskirti net Šiaurės Rusios Naugardo ir Pskovo miestus). Tačiau ekonominis miestų potencialas dar buvo nepakankamas, todėl į pirmą planą besikeičiančioje Europoje išėjo teritorinės monarchijos. Aktualinta Romos teisė savo prigimtimi buvo glaudžiai susijusi su imperatoriaus valdžia, tačiau ilgainiui ji buvo priderinta prie naujos valstybių sistemos. Prancūzų Orleano mokyklos juristai suformulavo tezę, kuri aprašė teritorinių valdovų karalių ir kunigaikščių valdžią: *rex est imperator in regno suo*. Taip formavosi nauja monarchinės valdžios koncepcija

²⁸ Malowist M. The problem of the inequality of economic development in Europe in the Later Middle Age // The Economic History Review. 1966, vol. 19, p. 15–28; *jo paties*. Wschód a Zachód Europy w XIII–XVI wieku. Konfrontacja struktur społeczno-gospodarczych. Warszawa, 2006 (1 leid. – Warszawa, 1973).

ja, kurios pagrindą sudarė mokymas apie išskirtines valdovo teises (regalijas), ją vaizdavo įvairiais ženklais išaukštinta suvereno valdžios simbolika ir ceremonialai, o jos kūrimo ir plėtojimo erdvė buvo visų pirma institucinis valdovo dvaras, kuriame svarbų vaidmenį vaidino kanceliarijoje susitelkę išsilavinę tarėjai ir juristai.

Vėlyvųjų Viduramžių reformos visų pirma pasireiškė kaip struktūrinis „sutan-kinimas“: tolesnė teritorizacija ir valdymo (administracijos) stiprinimas²⁹. Šiuo laikotarpiu vyksta institucinis viešosios valdžios stiprėjimas: modernesnės administracinės struktūros kūrimas, nauja finansų politika (naujo tipo mokesčių įvedimas), kariuomenės reformos (samdomoji kariuomenė), rašytinės teisės sistematizacija ir kodifikacija. Baigiantis Viduramžiams, baigėsi ir daugelio karalysčių teritorijų formavimo procesas: XV a. pabaigoje buvo panaikintos dvi paskutinės Prancūzijos hercogystės (Burgundija ir Bretanė), galutinai sujungtos Ispanijos karalystės. Teritorinių karalysčių sampratos stiprėjimas buvo ryškus ir Šiaurės, ir Vidurio Rytų Europos karalystėse³⁰. Tiesa, sąvoka „valstybė“, kuria vėliau ši viešoji valdžia buvo apibrėžiama, tuo metu dar buvo mažai konceptualizuota, o apibūdinant valstybinę santvarką toliau vartojami papildiniai: *status rei publicae*, *status regni* ir pan.

Vėlyvaisiais Viduramžiais visoje Europoje reikšmingų permąnų įvyko ir žmonių savimonėje. Pasaulietiniai ir dvasiniai rei-

šiniai buvo neatsiejamai susipynę, todėl naujasis pamaldumas, religinių praktikų ir sielovados struktūros pokyčiai vertintini kaip to paties ankstyvosios modernizacijos proceso komponentai. Nors lavinimasis tarp kilmingųjų ir toliau buvo suprantamas visų pirma kaip riteriško kariavimo ir dvaro papročių pamokos, vis dėlto nuo XIV a. pabaigos Europos kilmingos jaunuomenės gyvenimo būdo dalimi tapo užsienio kelionės, į kurių maršrutus laikui bėgant šalia užsienio dvarų buvo įtraukti ir universitetai (*Grand Tour*)³¹. Mobilumas ir išsilavinimas kūrė naujas krikščioniškų Europos tautų bendrumo suvokimo formas. Tai atspindėjo vienodo kilmės modelio mitai (Europos tautų kilmės teorijos iš senovės trojėnų ir romėnų)³², lotyniškosios kultūros atgimimas socialine prasme platesniu lygmeniu, viena laikų madų ar įpročių plitimas.

Ar visa tai galima pavadinti europinės savimonės atsiradimu, yra keblus klausimas. Tačiau vienaip ar kitaip Europos kraštai, nepaisant karų ir vėlesnio konfesinio susiskaldymo, tapo artimesni tiek kultūrinės raidos, tiek socialinės struktūros požiūriu. Teisingo karo samprata nesustabdė tarpusavio konfliktų, tačiau su-

³¹ Paravicini W. Von der Heidenfahrt zur Kavaliertour. Über Motive und Formen adeligen Reisens im späten Mittelalter // Wissensliteratur im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit (Wissensliteratur im Mittelalter Bd. 13) / Hrsg. von H. Brunner und N. R. Wolf. Wiesbaden, 1993, p. 91–130; Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert / Hrsg. von R. Babel und W. Paravicini. Ostfildern, 2005.

³² Borst A. Der Turmbau von Babel. Geschichte der Meinungen über Ursprung und Vielfalt der Sprachen und Völker. Bd. 1–4. Stuttgart, 1957–1963; Kersken N. Geschichtsschreibung in Europa der „nations“. Nationalgeschichtliche Gesamtdarstellungen im Mittelalter. Köln–Weimar–Wien, 1995; Borgolte M. Europas Geschichten und Troia // Troia. Traum und Wirklichkeit. Stuttgart, 2001.

²⁹ Moraw P. Von offener Verfassung zu gestalteter Verdichtung: das Reich im späten Mittelalter. Frankfurt am Main–Berlin, 1989.

³⁰ Modernizacja struktur władzy w warunkach opóźnienia. Europa Środkowa i Wschodnia na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych / Red. M. Dygo, S. Gawlas i H. Grala. Warszawa, 1999.

kėlė karo įteisinimo reiškinį. Tarptautinė Europos monarchijų politika balansavo tarp valstybinio intereso ir krikščioniškojo universalumo. Kilus turkų grėsmei, Europos valstybės bandė konsoliduotis. Popiežių ir imperatorių iniciatyvas palaikė kai kurie karaliai³³. Tiesa, kaip rodo aktyvių kryžiaus žygių prieš turkus organizatorių, Burgundijos hercogų, pavyzdys – tai jie darė visų pirma vedami pragmatinių tikslų, siekdami įtvirtinti savo kunigaikštiską suverenumą. Tačiau „bendro reikalo“ propaganda kūrė priklausomybės vienai bendruomenei viziją. Taigi vėlyvaisiais Viduramžiais „Europa“ bent jau intelektualų raštuose tampa politiškai, konfesiškai ir kultūriškai aiškiau apibrėžiama idėja³⁴.

***

Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė į šį pasaulį įsiliejo jam jau baigiant formuotis, tačiau greitai tapo integrali, nors ir periferinė, jo dalis. Krikščioniškos civilizacijos „priartėjimas“ XIII a. vienu metu iš vakarų (Vokiečių ordinas Prūsijoje ir Livonijoje) ir rytų (santykiai su Kijevo Rusios paveldo kraštais), stiprėjantys ryšiai su krikščioniškais kraštais atvėrė kelius plisti Viduramžių kultūros reiškiniams: lotyniskajai (netrukus ir rusėniškajai bei graikiškajai) raštijai, gotikos architektūrai, vienuolystei, riterių ideologijai, o politiniame gyvenime

³³ Plg. *Baczowski K.* Próby włączenia państw Jagiellońskich do koalicji antytureckiej przez papieża Aleksandra VI na przełomie XV/XVI wieku // *Nasza przeszłość.* 1994, t. 81, s. 5–50.

³⁴ *Burke P.* Did Europe exist before 1700? // *History of european ideas.* 1980, vol. 1, p. 21–29; *Hiestand R.* „Europa“ im Mittelalter – vom geographischen Begriff zur politischen Idee // *Europa – Begriff und Idee. Historische Streiflichter* / Hrsg. von H. Hecker. Bonn, 1991, S. 33–48; *Oschem K.* Der Europa-Begriff im Hoch- und Spätmittelalter // *Jahrbuch für europäische Geschichte.* 2001, Bd. 2, S. 191–235.

– santykiams su vis dar svarbiomis universaliosiomis politinėmis jėgomis – Romos popiežiumi ir Šventosios Romos imperatoriumi. Europinės struktūros ir politinės bei socialinės kategorijos nuo pat pradžių darė įtaką valstybingumo procesams Lietuvoje. Monarchijos idėja galutinai įsitvirtino Lietuvoje Mindaugo laikais, kai jo dvarą, Livonijos ordinui tarpininkaujant, pasiekė popiežiaus Inocento IV bulės ir karaliaus karūna³⁵. Valdovo karūnacija Vidurio Rytų Europos ir Skandinavijos valstybėse žymėjo sėkmingą politinės konsolidacijos proceso pabaigą. Vakarų krikščioniškajame pasaulyje jau nuo Karolių laikų galiojo krikščioniškos monarchijos samprata, kai popiežiaus sankcionuotas bažnytinis patepimas ir karūnacijos ceremonias tapdavo tarptautinio karaliaus valdžios pripažinimo sąlyga, o sykiu ir jos išskirtinumo vietos kilmingųjų visuomenėje išraiška. Ir nors vėlesnėje Lietuvos istorijoje europinė karalystė atkurta nebuvo, o šalis atkrito į pagonybę, veikiant europinėms kategorijoms sukurta monarchinė valdymo forma buvo išlaikyta³⁶.

Kiti ankstyvi krikščioniškos Europos ir Lietuvos ryšių pavyzdžiai iš dalies yra „negatyvūs“, tačiau taip pat gerai iliustruoja europinės civilizacijos sklaidą ikikrikščioniškoje Lietuvoje. XIV a. žygiai į Prūsiją / Lietuvą (*Preussenreisen, Litauerreisen*) tapo svarbiu Vakarų Europos riterių kultūros elementu³⁷. Karaliai, hercogai ir kiti kilmingieji faktiškai iš visų krikščioniškos Europos šalių vyko į Prūsiją daly-

³⁵ *Gudavičius E.* Mindaugas. Vilnius, 1998.

³⁶ *Dubonis A.* Traidenis. Monarcho valdžios atkūrimas Lietuvoje (1268–1282). Vilnius, 2009.

³⁷ *Paravicini W.* Die Preußenreisen des europäischen Adels. Bd. 1–2. Sigmaringen, 1989–1994.

vauti kryžiaus žygiuose prieš pagonis lie-
tuvius. Iš periferinio krašto Lietuva staiga
virto Europos kilmingųjų susidomėjimo
objektu. Šie žygiai reikšmingai prisidėjo
prie bendros europinės riterių kultūros ir
jos savimonės susiformavimo. Europos
kilmingiesiems žygiai į Lietuvą buvo ne
tik tam tikrų karinių užduočių sprendi-
mas, kiek proga pademonstruoti savo rite-
rystę, savotiškas į svetimą kraštą išplėstas
riterių turnyras. Savo ruožtu Ordino va-
dovybė sugebėjo sukurti šiems žygiams
organizuoti pritaikytą ir iš jų gyvuojančią
ekonomiką (žygeivių aptarnavimas, ūkinis
belaisvių panaudojimas, išpirkos). Tačiau
ne mažiau šių žygių epochoje pasikeitė
ir Lietuva. Lietuvių valdantysis elitas ne
tik dalyvavo toje pačioje kryžiaus žygių
ekonomikoje, bet ir perėmė nemažai rite-
riškų europinės bajorijos papročių, kaip
antai raitelių kariuomenės kariavimo tech-
nikos ir taktikos elementus, elgesį su be-
laisviais, valdžios ženklus³⁸. Nenuostabu,
kad jau Vytauto laikais LDK tapo vienu iš
kryžiaus žygių judėjimo centrų, sau prita-
kydama Vengrijoje ir Lenkijoje paplitusią
krikščionybės gynimo doktriną³⁹. Riteriš-
ki motyvai buvo naudojami tiek kovose
su totoriais, tiek vėlesniuose karuose su
Maskva. Kryžiaus žygių, teisingo karo ir
„krikščionybės pylimo / priešpilio“ (*ante-
murale christianitatis*) idėjos liudija LDK
įsijungus į katalikiškos Europos diskursą.
XV a. antroje pusėje visą katalikišką Euro-
pą apėmęs „žygių prieš turkus judėjimas“

³⁸ Petrauskas R. Riteriai Lietuvos Didžiojoje Ku-
nigaikštystėje XIV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje //
Istorijos šaltinių tyrimai. Vilnius, 2008, t. 1, p. 91–113.

³⁹ Rowell S. C. Lietuva – krikščionybės pylimas?
Vienos XV amžiaus ideologijos pasisavinimas // Euro-
pos idėja Lietuvoje: istorija ir dabartis (kaip 1 nuor.),
p. 17–32.

pamažu įtraukė ir Lietuvos didikus. Didi-
kai gaudavo jiems kryžiaus žygių rengimo
proga adresuotas popiežių bules, patys
savo laiškuose ėmė vartoti kryžievišką
retoriką, o didžiojo kunigaikščio dvarą su
pasiūlymais prisidėti prie bendros kovos
su kitatikiais pasiekdavo net tolimosios
Gruzijos valdovų pasiuntinybės⁴⁰. Ir nėra
taip svarbu, kad šie žygiai paprastai taip ir
likdavo politiniais planais bei vaizduotės
kūriniais, jų atgarsiai LDK politinio elito
savimonėje atspindi stiprėjančią europinių
pasaulėžiūros formų ir kategorijų perėmi-
mą. Panašiai kaip riteriški karai klostėsi ir
kitas su tarptautiniu mobilumu susijęs rei-
škinys – vidaus apgyvendinimas Lietuvoje.
Pirmosios naujų žmonių apgyvendinimo
iniciatyvos, sekant gretimų krikščioniš-
kų kraštų pavyzdžiais, nuskambėjo dar
XIV a. pirmoje pusėje Gedimino laiškuo-
se. Tiesa, jos liko be didesnio atgarsio, nes
sutapo su Vakarų Europą apėmusia agra-
rine ir demografinė krizė. Tačiau ši idėja
nebuvo pamiršta ir naują postūmį įgavo
XV–XVII a., apgyvendinant LDK atiteku-
sias dykrą pasienyje su Prūsija ir Mazovija.

Nuo XV a. vidurio tarp Lietuvos kil-
mingųjų pradeda plisti kelionių po Euro-
pos dvarus mada (Aleksandras Soltanas,
Mykolas Glinskis)⁴¹, o nuo XVI a. pra-

⁴⁰ Plg. Petrauskas R. Lietuvos diduomenė XIV a.
pabaigoje – XV a.: sudėtis – struktūra – valdžia. Vilnius,
2003, p. 149; Rowell S. C. Du Europos pakraščiai: Lie-
tuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir ispanų karalysčių
ryšiai (kaip 7 nuor.), p. 153.

⁴¹ Paravicini A. und W. „Alexander Soltan ex Lithu-
ania ritum grecorum sectans“. Eine ruthenisch-polnische
Reise zu den Höfen Europas und zum Heiligen Land
1467–1469 // Zwischen Christianisierung und Europäi-
sierung: Beiträge zur Geschichte Osteuropas in Mittele-
lalter und Früher Neuzeit. Festschrift für Peter Nitsche
zum 65. Geburtstag / Hrsg. von E. Hübner, E. Klug und
J. Kusber. Stuttgart, 1998, S. 367–401; Rowell S. C.
Nolite confidere in principibus: Mikhail Glinsky, Sigis-

džios diduomenėje atsiranda ir universitetinio lavinimosi apraiškų. Kazimiero sūnūs buvo pirmieji Jogailaičiai, mokėję skaityti ir rašyti, maždaug nuo to laiko (XV–XVI a. sandūra) raštingumas tampa ir diduomenės vaikų lavinimo dalimi. Todėl pradend šiuo laikotarpiu atsiranda privati didikų korespondencija⁴², didikai ima inicijuoti, užsakinėti, o kartais ir patys rašyti / diktuoti rašytinius tekstus (Lietuvos metraščiai, kuriuose išdėstyta romėniška lietuvių kilmės teorija, Alberto Goštauto laiškas Bonai ir kiti tekstai, panegirikos)⁴³. Tai, kad šiuose raštuose vartotos net keturios kalbos (lotynų, rusėnų, lenkų, vokiečių), gerai atspindi kultūrinių orientacijų diapazoną. Nors korespondencijoje paplinta („liaudiška“) lenkų kalba, kartu aiškiai matyti, kad lotynų kalba įgyja naują statusą (Mykolas Lietuvos, Augustinas Rotundas, Antrojo Lietuvos Statuto lotyniška redakcija)⁴⁴. Todėl ir didėjantis rusėniškų dokumentų skaičius XV ir XVI a. LDK kanceliarijos darbe ėjo lygia greta su iš pirmo žvilgsnio priešingu daugelio didikų noru svarbias privilegijas versti į lotynų kalbą. Rusėniškas LDK Statutas ir lotyniškos didikų kunigaikščių žemės privilegijos, rusėniški metraščiai ir lotyniška jų istorijos samprata, lenkiški didikų laišakai ir lotyniška politinė publicistika – tai skirtingos to paties reiškimo pusės

---

mund the Old and the Council of Lords // Faworyci i opozycjonisci. Król i elity polityczne w Rzeczypospolitej XV–XVII wieku / Red. M. Markiewicz i R. Skowron. Kraków, 2006, p. 77–100.

⁴² *Ragauskienė R., Ragauskas A.* Barbaros Radvilaitės laišakai Žygimantui Augustui ir kitiems. Studija apie XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės moterų korespondenciją. Vilnius, 2001.

⁴³ Svarbiausi tekstai: Šešioliškojo amžiaus raštija (Senoji Lietuvos literatūra, kn. 5). Vilnius, 2000.

⁴⁴ *Bardach J.* Statuty litewskie a prawo rzymskie. Warszawa, 1999.

ir įvairiakalbiai tų pačių asmenų intelektualinės veiklos pėdsakai. Liaudies (tautinių) ir lotynų kalbų santykiai buvo dinamiški, visoje Europoje raštijos tautinėmis kalbomis plitimas abipusiais priklausomybės ryšiais buvo susijęs su dar vienu lotynų kalbos atgimimu⁴⁵.

Toliau nebetęsdamas atskirų vėlyvųjų Viduramžių civilizacijos formų sklaidos LDK apžvalgos ir grįždamas prie anksčiau pasakytų metodologinių pastabų, jas konkretinsiu analizuodamas kelių europinių kultūrinių elementų perėmimą. Kaip minėta, vėlyvaisiais Viduramžiais ryškėjanti Europos šalių kultūrinė vienovė, be kita ko, atsiskleidė įvairių vienalaikių madų ir papročių plitimu bei lotynų kultūros atgimimu platesniu socialiniu lygmeniu. Vykstančios kultūrinės integracijos pavyzdys gali būti tautų ar atskirų dinastijų kilmės teorijos. Etnogenetinės legendos Europoje buvo žinomos jau nuo ankstyvųjų Viduramžių, bet tik vėlyvaisiais Viduramžiais tapo įvairių (etno)socialinių grupių, o ne tik negausių intelektualų savastimi⁴⁶. Šiame kontekste lietuvių kilmės iš romėnų teorija, nuo seno kelianti susidomėjimą istoriografijoje, ilgą laiką buvo pernelyg „politizuojama“, ieškant tariamų antilenkiškų ar antimaskvietiškų šaknų. Bergždžiai ieškota ir konkrečių šios teorijos šaltinių, kūrėjų ar įtakų. Kur kas svarbesnis yra šio

---

⁴⁵ Łacina jako język elit / Red. J. Axer. Warszawa, 2004.

⁴⁶ Plačiau žr. *Rowell S. C.* Amžinos pretenzijos arba kaip turime skaityti elitinę literatūrą? // Seminarai. Vilnius, 1998, p. 7–30; *Petrauskas R.* Socialiniai ir istoriografiniai lietuvių kilmės iš romėnų teorijos aspektai // Literatūros istorija ir jos kūrėjai (Senoji Lietuvos literatūra, kn. 17). Vilnius, 2004, p. 270–285; *Gudmantas K.* Vėlyvųjų Lietuvos metraščių veikėjai ir jų prototipai: „romėnai“ // Istorijos rašymo horizontai (Senoji Lietuvos literatūra, kn. 18). Vilnius, 2005, p. 113–139.

reiškinių idėjinis kontekstas, „išcentrinio“ istorinio mąstymo schema, kuri įvairias to meto „nationes“ drąsiai kildino iš kelių raštijoje paplitusių archetipų – Trojos, Romos, Sarmatijos. Lietuvoje aptinkame tą patį pasakojimo modelį, kuris tuo pat metu buvo paplitęs skirtingose Europos šalyse, kai kuriais atvejais net Romos senatorių giminės, iš kurių kildinami Lietuvos kunigaikščiai ir didikai, buvo tos pačios. Kita vertus, šis bendras istorinio mąstymo modelis Lietuvoje buvo perimtas tuo metu (XVI a. pradžioje), kai įtakingiausias LDK diduomenės giminės galios viršūnėje siekė sukurti politinę ir idėjinę erdvę savo valdžiai įtvirtinti. Tam tikru istorijos laikotarpiu perimta teorija vėliau buvo dar kartą perkurta ir išplėta. Žymiausias LDK istorikas, iš Mazovijos kilęs Motiejus Strykowski⁴⁷ pritaikė ją naujiems socialiniams (įtraukė į šią iš pradžių labai aristokratiškai koncipuotą teoriją platesnius bajorijos sluoksnius), politiniams (suderino su sarmatiška lenkų teorija) ir konfesiniams (stačiatikių bajorijos integracija) poreikiams. Taigi matome, kaip ši bendraeuropinė tradicija buvo Lietuvoje priimta, adaptuota, permąstyta ir laikui bėgant kūrybiškai išplėta, o dėl savo universalumo ilgainiui tapo vienu iš svarbiausių LDK kultūrinių reiškinų iki pat XIX a.

Tai, kad „vėlavimo / įtakų“ koncepcija negali būti naudojama, neatsižvelgiant į vietos visuomenės pasirengimą adaptuotis, rodo ir kitas pavyzdys. XV a. pabaigoje į Vilnių kartu su naujo valdovo Aleksandro Jogailaičio dvaru iš Lenkijos atvyko jaunas magistras Erazmas Ciołekas (Vi-

telijus), kuris jau pirmais savo gyvenimo Lietuvoje metais inicijavo įvairių pokyčių, kurie turėjo svarbių kultūrinių padarinių. Jam vadovaujant LDK kanceliarijoje išryškėjo naujos dokumentų rašymo ir tvarkymo tendencijos, pradėtos vesti dvaro (išdo) sąskaitų knygos ir kartu – reguliuoti valdovo finansai⁴⁸. Kiek vėliau E. Ciołekas savo garsiajai pasiuntinybei į Romą paruošė kalbą – traktatą, kuri tapo pavyzdžiu LDK diplomatijai ir dar tik besiformuojančiai Lietuvos politinei publicistikai. Taigi lyg ir galėtume šį asmenį laikyti tipišku „aukštesnės“ kultūros atstovu, padedančiu nebrandžiam kraštui priaugti tam tikrus civilizacijos standartus. Bet ar adekvačiai suprasime visas šias iniciatyvas, neatsižvelgę į vietinę sociokultūrinę aplinką, kurioje staiga atsидūrė ir turėjo veikti E. Ciołekas. Aleksandro valdymo pradžioje buvo atnaujintas nuolatinis tarptautinės sudėties didžiojo kunigaikščio dvaras, kuris pradėjo nemažai pokyčių šalyje⁴⁹. Vytauto, Aleksandro ir net trumpo Žygimanto Augusto rezidavimo Lietuvoje ir Vilniuje pavyzdžiai liudija, kokius impulsus galėjo suteikti ir ilgalaikių padarinių turėti nuolatinis valdovo dvaro buvimas šalyje. Kaip tik tokia padėtis susiklostė XV ir XVI a. sandūroje, kai kraštas ir jo sostinė, nepaisant karo su Maskva, išgyveno dinamiškos raidos laikotarpį. Būtent tokioje aplinkoje ir radosi tinkama dirva magistro Erazmo

⁴⁸ Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio dvaro sąskaitų knygos (1494–1504) / Par. D. Antanavičius ir R. Petrauskas. Vilnius, 2007.

⁴⁹ Pietkiewicz K. Dwór litewski wielkiego księcia Aleksandra Jagiellończyka (1492–1506) // Lietuvos valstybė XII–XVIII a. Vilnius, 1997, p. 75–131; Petrauskas R. Nuo Vytauto iki Aleksandro Jogailaičio: didžiojo Lietuvos kunigaikščio dvaro tęstinumo problema // Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras ir jo epocha. Vilnius, 2007, p. 47–55.

⁴⁷ Wojtkowiak Z. Maciej Strykowski dziejopis Wielkiego Księstwa Litewskiego. Poznań, 1990.

sugebėjimams ir žinioms. Popiežiui skir-
tame jo traktate galime skaityti apie idėją
įsteigti Lietuvoje riterių broliją, kuri turėtų
padėti kovoti su kitatikiais. Ši idėja istorio-
grafijoje nėra rimtai traktuojama, nes tokia
brolija taip ir nebuvo įkurta. Ir apskritai
riterių kultūra Lietuvoje yra nuvertinama
kaip „pavėluota“, „fragmentinė“, o tai ne-
leido istorikams ištirti jos reikšmės LDK
kilmingųjų visuomenei. Iš tikrųjų riterių
kultūros formų raidos LDK analizė⁵⁰ rodo,
kad ta kultūra turėjo savo vidinę logiką, o
kai kuriais laikotarpiais, kaip antai Vytauto
ir vėliau Aleksandro Jogailaičio valdymo
metais, išgyveno savotišką klestėjimą, to-
dėl Aleksandro bandymas kurti savo ordiną
(šiaip jau vienintelis tokio pobūdžio ne tik
Lietuvoje, bet ir Lenkijoje) neatrodo toks
jau ekscentriškas ir atsitiktinis. Todėl vėlgi
turime kalbėti apie būtinybę tirti visuome-
nės (ar tam tikrų jos grupių) pasirengimą
priimti naujas kultūros ar socialines formas.

Vietinio socialinio ir kultūrinio gyveni-
mo ritmo ir aktualių poreikių įvertinimas
padeda suprasti, kodėl kartais tam tikri
reiškiniai vystosi „pagreitintai“. Pavyz-
džiui, teisėkūros srityje XVI a. LDK lenkė
gretimus kraštus ir iš čia pavyzdžių savo
reformoms sėmėsi Lenkijos ar Livonijos
teisininkai⁵¹. Dokumentinis LDK archy-
vas – Lietuvos Metrika – taip pat susiformo-
avo maždaug tuo metu kaip ir Lenkijos
Karalystėje⁵². Todėl diferencijuotas ir di-

namiškas kultūrinio proceso suvokimas
lyginamosios istorijos kontekste leidžia
aptikti įvairiųjų, neretai iš pirmo žvilgsnio
net prieštarinčių atrodančių reiškinių. Tai
savo ruožtu skatina laisviau interpretuoti
istorinę medžiagą, atsiribojant nuo tam ti-
krų išankstinių schemų.

Šalia vakarietiškos lotyniškos civiliza-
cijos LDK nuo pat jos atsiradimo veikė ir
Bizantijos faktorius, taip pat nekrikščioniš-
kų etnokonfesinių grupių įsikūrimas. Todėl
tiriant LDK visuomenę ir kultūrą kompa-
ratyvinis aspektas yra dar sudėtingesnis.
LDK teritorijoje vykstanti tautų ir kultūrų
sąveika subrandino tokius fenomenus kaip
rusėnų kalba surašyta ir įvairioms etnokon-
fesinėms grupėms perduota Romos teisė ir
lotynišką istorijos sampratą ar gotikos bruo-
žus stačiatikių ir unitų cerkvėse⁵³. Lietuvoje
gyvenę totoriai savo religinius tekstus (vad.
kitabus) toliau rašė arabiškais rašmenimis,
bet jau rusėnų, o vėliau ir lenkų kalba⁵⁴. Vy-
tauto rezidenciniame mieste Trakuose ap-
gyvendinti tiurkų kilmės judaistinę religiją
išpažįstantys karaimai savo „galui“ mieste
gavo paprastai tik krikščioniškiems mies-
tams suteikiamą savivaldą⁵⁵.

Viena XVII a. rusėniška istorijos inter-
pretacija, kurioje sekant Motiejumi Stry-
kovskiu ir rusų metraščiais sėkmingai sude-

⁵³ Jankevičienė A. Lietuvos periferijos gotikinių
bažnyčių architektūros bruožai // Lietuvos Didžiosios
Kunigaikštystės gotika: sakralinė architektūra ir dailė.
Vilnius, 2002, p. 150–166; jos pačios Stilių sąveika Lie-
tuvos Didžiosios Kunigaikštystės sakralinėje architek-
tūroje // ten pat, p. 7–12.

⁵⁴ Orientas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vi-
suomenės tradicijoje: totoriai ir karaimai / Sud. T. Baira-
šauskaitė, H. Kobeckaitė, G. Miškinienė. Vilnius, 2008.

⁵⁵ Kiaupa Z. Dwuczonowe miasto Troki w XV–XVI
wieku // Z dziejów kultury prawnej. Prace ofiarowane
profesorowi Juliuszowi Bardachowi w dziewięćdziesiąt-
ciolecie urodzin. Warszawa, 2004, s. 345–352.

⁵⁰ Petrauskas R. Riteriai Lietuvos Didžiojoje Kuni-
gaikštystėje XIV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje (kaip
38 nuor.).

⁵¹ Bardach J. Statuty litewskie w ich kręgu prawno-
kulturowym // *jo paties*. O dawnej i niedawnej Litwie.
Poznań, 1988, s. 9–71.

⁵² Plg. Karalius L. Lietuvos Metricos knygų vaid-
muo Aleksandro Jogailaičio kanceliarijoje // Istorijos
šaltinių tyrimai. Vilnius, 2007, t. 1. p. 175–217.

rinama romėniška kilmės teorija ir vietinė Kijevo Rusios tradicija⁵⁶, atspindi svarbius LDK raidos aspektus: kultūrinės integracijos, daugiasluoksniškumo, adaptacijos, asimiliacijos, simbiozės. Kultūrinės sintezės LDK teritorijoje atvejai verčia kritiškai žiūrėti į tą vis dar gają istoriografijos dalį, kuri atsietai nagrinėja katalikiškos ir stačiatikiškos kultūros fenomenus. Nepaisant pastaruoju metu dažnai pasigirstančių raginimų suvokti socialinius ir kultūrinius procesus LDK visoje geografinėje ir etnokonfesinėje jos pilnatvėje, tokie atskiras geografinės ir konfesijų ribas peržengiantys tyrimai dar netapo norma. Net ir palyginti gerai ištirta LDK kanceliarijos veikla⁵⁷ šiuo aspektu vis dar tebėra *terra incognita*: neišskirus lotyniškos ir rusėniškos dalies santykis, įvairiakalbio raštinės personalo ryšiai, dokumentų tarpusavio įtaka (dokumentų struktūra, formuliaras, terminija). Oskaras Haleckis, analizuodamas Bažnytinės unijos problemą, parodė, kaip šią konfesinę ir kultūrinę problematiką galima suvokti iš skirtingų perspektyvų⁵⁸. Tačiau iki šiol nėra išsamų studijų apie katalikiškos ir stačiatikiškos Biblijos interpretacijos ir Šventojo Rašto vertimų tarpusavio įtakas, nors ir žinoma, kad kai kurios Supraslio ir Ostrogo Biblijos knygos buvo verčiamos iš Vulgatos. Beje, šis Supraslio pavyzdys iš XVI a. pradžios gerai tinka iliustruoti tradicinio

„uždaro“ stačiatikiškos kultūros nagrinėjimo nepakankamumą. Šio vienuolyno vaidmens LDK kultūrai nepavyks suvokti, neatsižvelgus į fundacinę Chodkevičių, kurie savo ruožtu – formuodami savo giminės kultūrinį ir politinį centrą – sekė kitų, bet jau katalikiškų LDK diduomenės giminių pavyzdžiu, politiką⁵⁹.

Tai, kad žmonių ir kultūrų komunikacija galėjo įgauti išties platų mastą tiek geografiniu, tiek konfesiniu požiūriu, išraiškingai byloja biografija vieno XV a. antroje pusėje Kijeve gyvenusio žydų knyginko, galbūt atvykėlio iš Provanso (per Bizantiją), kuris vertė Senojo Testamento knygas iš senosios žydų kalbos tiesiai į rusėnų kalbą (*ruska / prosta mova*), o jo perrašyti astrologiniai traktatai kiek vėliau taip pat tapo vietos rusėnų raštijos dalimi⁶⁰. Tie traktatai galėjo daryti įtaką ir astrologinių kūrinių plitimui katalikiškoje visuomenėje. Taigi matome tradiciją, kuri Provanso Prancūzijoje žydų krikščionių kultūrinį pasaulį siejo su stačiatikiškai katalikiška Supraslio ir Vilniaus aplinka. Turint prieš akis šiuos ir kitus kultūrų sąveikos pavyzdžius, nestebina XVI a. pradžioje gyvenęs lietuvių kilmės ir katalikų tikėjimo LDK didikas, kuris savo privačioje bibliotekoje turėjo katalikiškų ir stačiatikiškų liturginių knygų, lotynišką pasaulio istorijos kompendiumą, lenkišką Aleksandro Makedoniečio istoriją ir rusišką Kijevo metraščių, kildino save ir kitus lietuvių didikus iš Romos, tačiau buvo vedęs rusų kunigaikštystėje, su savo giminaičiais ir draugais bendravo lietuviškai, rusiškai,

⁵⁶ Niendorf M. Das Großfürstentum Litauen. Studien zur Nationsbildung in der Frühen Neuzeit (1569–1795). Wiesbaden, 2006, S. 64–65.

⁵⁷ Kosman M. Kancelaria wielkiego księcia Witolda // Studia Źródłoznawcze. 1969, t. 14, p. 91–119; Груша А. І. Канцелярыя Вялікага княства Літоўскага 40-х гадоў XV – першай паловы XVI ст. Мінск, 2006; Чапайтэ Р. Gotikinis kursyvas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto raštinėje. Vilnius, 2007.

⁵⁸ Halecki O. Od unii florenckiej do unii brzeskiej. T. 1–2. Lublin, 1997.

⁵⁹ Kirkienė G. Supraslio vienuolyno konfesinės priklausomybės ir pobūdžio klausimas // Lietuvos istorijos studijos. 2006, t. 18, p. 39–50.

⁶⁰ Темчин С. Схария и Скорина: об источниках Виленского ветхозаветного свода // Senoji Lietuvos literatūra. Kn. 21. Vilnius, 2006, p. 289–314.

lenkiškai ir vokiškai, aistringai kovojo su lenkų politine įtaka, bet pats laiškus rašė lenkiškai, o galiausiai bičiuliavosi su žydų pirkliu ir prisidėjo prie jo nobilitacijos⁶¹.

Viduramžiai buvo trumpa Lietuvos istorijos epocha. Europinės civilizacijos daigai čia pradėjo skleisti tuo metu, kai Vakarų Europoje Viduramžių kultūra jau išgyveno savo rudenį⁶². Vis dėlto XIV–

XVI a. pradžioje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje vyko europinių vėlyvųjų Viduramžių civilizacijos plėtotė. Monarcho ir viešpataujančios giminės samprata, krikščioniškųjų luomų idėja ir riterių ideologija, bažnyčių fundacijos, patronatas ir šventųjų kultai, ankstyvasis bajorų parlamentarizmas ir miesto, kaimo bei etnokonfesinių grupių savivalda, stambioji žemėvalda ir naujasis apgyvendinimas, dalykinė, politinė ir kultūrinė raštija, teisės kodifikacija ir istorijos samprata – tai būdingų tos civilizacijos bruožų rinkinys, kuris per šiuos amžius susiklostė Lietuvoje. Nors tuo metu LDK teritorijoje gal ir nebuvo sukurta europinio masto originalių kūrinių, o socialinės ir politinės struktūros dar neįgavo tobulų formų, reikšmingas pats sociokultūrinės adaptacijos procesas, nulėmęs galias permainas Lietuvos visuomenėje ir jos pasaulėžiūroje.

⁶¹ Kai kurie Alberto Goštauto gyvenimo aspektai aptariami: *Kužmińska M. Olbracht Marcinowicz Gasztołd // Ateneum Wileńskie. 1927, t. 4, p. 349–391; 1928, t. 5, p. 120–174. Plg. Gudmantas K. Alberto Goštauto biblioteka ir Lietuvos metraščiai // Knygotyra. 2003, t. 41, p. 9–24; Petrauskas R. Titulas ir valdžia: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų savimonės pokyčiai XVI amžiaus pirmoje pusėje // Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha / Sud. I. Valikonytė ir L. Steponavičienė. Vilnius, 2005, p. 35–46.*

⁶² Viduramžių rudens metaforos: *Huizinga J. Viduramžių ruduo. Vilnius, 1996 (orig. 1919); Samsonowicz H. Złota jesień polskiego średniowiecza. Warszawa, 1971.*

THE LATE MEDIEVAL EUROPE AND THE SOCIAL AND CULTURAL DEVELOPMENT IN THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA IN XIV–XVI CC.

Rimvydas Petrauskas

S u m m a r y

The article aims to discuss the history of the Grand Duchy of Lithuania (GDL) in XIV–XVI cc. in the light of the spreading of late medieval civilization. The first part presents methodological assumptions of such approach. The second part describes the most important social, political and cultural trends in the history of late middle ages in Europe. The third part analyses individual aspects of GDL's involvement into the European medieval civilization. In XIII–XIV cc. Lithuanian society and statehood were emerging and developing under the influence of European Christendom. The very emergence of state-like formation in the middle of XIII century demonstrated the decisive impact of European structures and notions on the historical genesis of Lithuania. Therefore the changing relationship between late medieval Europe and GDL is an important historical issue. The falling back of the core territories of

the Lithuanian state to paganism and their belated Catholic Christianization, incorporation of the Christian Orthodox lands and the eastward territorial expansion of Lithuania shaped the distinct features of GDL's development. Nevertheless throughout the whole period in question one can observe gradual spreading of elements of the late medieval European civilization in GDL – concepts of a monarch and the ruling house, idea of Christian estates and nightly ideology, church foundations, patronage and the cults of saints, the early noble parliamentarianism, the urban and rural self-government as well as self-government of ethnic and confessional groups, large landownership and colonization, political and literary writings, codification of the law and historical thinking. This process of socio-cultural adaptation has resulted in deep change in Lithuanian society and worldviews of its different social groups.

*Įteikta 2009 05 05
Parengta skelbti 2009 05 15*